

Nyíri Antal: Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok. Válogatta, szerkesztette: Szabó József és Szűcs Judit. Szeged, 2004. 286 lap.

Nyíri Antal, a JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékének 2000-ben elhunyt professzora oktatási és kutatási eredményekben egyaránt gazdag életművet alkotott. Viszonylag könnyebben hozzáférhető tudományos pályafutásának főbb művei (például a Winkler-kódexszel, a Münchener kódexszel kapcsolatos könyvei), a nem kevésbé fontos tanulmányai viszont évkönyvekben, folyóiratokban, konferenciakötetekben elkülönülten, nemegyszer nehezen érhetők el. Ezért is mutatkozott célszerűnek mind tudományos, mind oktatási szempontból az, hogy Nyíri Antal dolgozatainak egy jelentős részét a szerkesztők egy kötetbe gyűjtsék össze (lásd az Előszót, 7–8).

A huszonkilenc, főként etimológiai-nyelvtörténeti témájú tanulmány egybeválogatásának rendező elve a szerző által is sokszor hangsúlyozott komplex nyelvészeti szemléleti és vizsgálati mód. Nyíri Antal a kutatásaiban fontosnak tartotta a hangtani, alaktani szempontok mellett a jelentéstani megközelítésmód érvényesítését, a kellő forrásanyagra való építést, a rokon nyelvek, a nyelvjáráások, a néprajzi tények, a társadalom- és művelődéstörténeti mozzanatok tanúságtételének felhasználását. Mindezekre való tekintettel hat fejezetbe sorolták be a szerkesztők a szerző kiemelt dolgozatait.

Az első tömb Nyelvtörténeti tanulmányok címmel hat értekezést tartalmaz (9–67). Az első írás az ómagyar labiális utótagú kettőshangzók kérdésének vitájához szól hozzá, a szakirodalomban jelentkező állásfoglalások összegeeztetettségére törekedve (11–6). Az indeterminált (alanyi) és determinált (tárgyas) igeragozásnak mondott magyar paradigmák történeti párhuzamai egy fokozatos kialakulási folyamatról alkotott véleményt tükröznek (17–28). Az alapnyelvi tövek magyar fejleményei különféle tőtípusokká való differenciálódást, ugyanakkor sajátos integrálódást is mutatnak (29–37). A *nap lévő színöd, hó lévő tested* szerkezetnek, valamint az *éh, eh, eh, é* szavaknak a magyarázata ezen adatok eredetét az *-ó, -ő* képzős igeelvek történetével hozza összefüggésbe (38–46). A *lükü ~ külü* 'kölyű, mozsár(törő)' szavakat, valamint az idevont egyéb kifejezéseket hangutánzó származásúnak minősíti a szerző (47–63). A Mondattörténeti jegyzetek című szakcikk (64–7) a kötőszók eredetéhez szolgál adalékokkal.

A könyv második, három tanulmányból álló fejezete (69–103) a Nyelvtörténet és finnugor nyelvészet címet viseli. A *tapló* és a *szén* szavunk viszonyát vizsgálva azt erősíti meg Nyíri Antal finnugor, majd nyelvjárási adatokkal, hogy a *szén* eredetileg a '(tüzi) tapló' fogalmát jelölte (71–83). A *sző* igeét nem ugor, hanem finnugor eredetűnek tartja, és másoktól eltérően a *szēr* főnevet vele kapcsolatba hozhatom véli (84–93). A vitatott eredetű *nyár* 'nyári évszak' szavunkat illetően amellett teszi le voksát, hogy a 'mocsár, nyárfa' jelentésű *nyár* főnévvel egyeztethető össze (94–103).

Nyelvtörténet és néprajz címmel a kötet harmadik blokkja (105–62) is három tanulmányt fog át. A *had* és *szēr* címűben (107–37) több jelenséget is elemez a szerző. Előbb a *had* 'nagyfalad, nemzetség' jelentéséről rokon nyelvi, valamint palóc néprajzi leírások alapján, a *had* 'harcosok összetartozó csoportja' jelentésének kialakulásáról, az *ős* szó eredeti jelentéséről, az *isten* szó egy lehetséges származtatásáról, a nemzetség településének *falu* és *szēr* nevére szól. Majd a *szēr* főnévnek és származékainak (a *szēr*sáznak, a *szēr*intnek stb.) a tárgyalását szellemesen összevonja, de úgy, hogy a *szēr*nek nem a 'sor, rend' jelentéséből, hanem a – tőle már megszokott és kedvelt módon – a 'sodrott, serített anyag, fonadék' értelmezéséből indul ki. Az olvasmányosságot és a szakszerűséget remekül ötvöző írás foglalkozik a néprajzi műszóvá lett *pákász* történetével (138–47). Tárgy- és nyelvtörténeti okfejtés veszi sorra a '(ház)tető' fogalmának neveit (*fédél, ház fele, haj ~ héj, tető*: 148–62).

A negyedik, Szótörténet, szófejtések, szólásmagyarázatok című fejezetben nyolc szakcikk olvasható (163–202). Az egyikben a *csá!* állatterelő szó és a *-kó* kicsinyítő képző kapcsolatára alapozza Nyíri Antal a *csákó* szó történetét (165–7). A következőben a *hárít* szavunkat és rokonait a *har-* ~ *hár-* hangutánzó többről eredeztetni (168–74). A Gége, gegőzik című dolgozatában a 'hangképzőszerv' jelentésű *gége, gege, gegő, gög, góg* sor hangutánzó voltát bizonyítja (175–81). Azzal, hogy a 'vállal' jelentésű (*el*)*vádol* tájszót a kódexek korából is kimutatja, az évszázadok átörökölté

nyelvi hagyományok tiszteletére hívja fel a figyelmet (182–3). A *nemzeti* melléknévről kiderítette, hogy az 1770-es évek végén jelent meg nyelvünkben Révai Miklós alkotásaként (184–91). A *romlik, rongál* szavak családját hangutánzó eredetűnek tartja (192–7). E fejezet végén előbb a *tudja a dürgést* szólásnak (198–200), majd a *rákháton jár a segítség* és a *nyúlháton jár a kegyelem* frazeológiai ki-fejezéseknél (201–2) a magyarázatát adja.

A gyűjteményeskötet ötödik ciklusa (203–23) Mai magyar nyelv, Szentes népnyelve címmel három tanulmányt közöl. Az egyik eredetileg egy nyelvművelő célzatú kézikönyv részeként látott napvilágot, és a magyar mondatok hangsúlyozási, hanglejtési szabályszerűségeit tekinti át (205–11). A másik dolgozat azokat a vízfolyással kapcsolatos földrajzi közneveket, halászhely-elnevezéseket dolgozza fel, amelyeket Szentesen gyűjtött a szerző (212–6). A harmadik közlemény a szentesi nyelvjárási nyelvhasználatnak az *i*-ző és *é*-ző megoszlásáról, a nyílt *e* és a zárt *ë* meglétét illetően viszont az egységességéről tájékoztat (217–23).

A hatodik fejezetbe Nyelvészeti módszertan, tanárképzés és iskola címmel Nyíri Antal hat írását sorolták be a szerkesztők (225–69). A Müncheni kódex eredeti kéziratának vizsgálata, ezen belül az *e*, *è*, *ë* betűk hangértékének nagyfokú precizitással való tanulmányozása számos (helyes)-írástörténeti módszertani tanulsággal szolgál (227–41). A szójelentés történeti szempontú kutatásában alapvető feladat annak számontartása, hogy milyen volt az egyes társadalmaknak a valóság szemlélete (242–6). A belső keletkezésű szavak szófejtésében sem mellőzhető a szemléleti mozzanat, amellyel, hogy a nyelvi tényeket és összefüggéseiket csak komplex módszerrel lehet feltárni (247–53). A szegedi egyetemen folyó tanárképzésről és a gyakorlóiskolákról szóló cikk ugyan az 1950-es évek végéről származik, és magán hordozza a kor nyelvi fordulatait, de az elméletnek és a gyakorlatnak az oktatásbeli arányára, a tankönyvek problémalátató jellegére vonatkozó megállapítások ma is időszerűek benne (254–61). Az Anyanyelv és idegen nyelv című dolgozat megszívlelendő gondolatokat fogalmaz meg az anyanyelv- és idegennyelv-tanulás, illetve -tanítás viszonyáról, szemléletmódjáról, céljáról (262–7). Nyíri Antalnak e kötetbeli utolsó írása beszámoló egy nemzetközi finnugor kongresszusról (268–9), amely ma már ugyan tudománytörténeti értékű áttekintés, de a jelentős eseményen túl jelképesen arról is tudósít, hogy a szerző a magyar nyelvi kutatásait igyekezett szélesebb összefüggésben érvényesíteni.

E tanulmányok sorozatát a kötet végén a következők egészítik ki: pályakép a szerzőről német és magyar nyelven (271–5), fényképek a tudósról és családjáról (277–9), valamint egy interjú, amelyet a 80 esztendő nyelvészprofesszorral Sz. Bozóki Margit készített (281–5).

Nyíri Antalnak ez a könyve – mint egész életműve – következetes oktatói és kutatói teljesítményről árulkodik. Írásai ötletdúsak, kifinomult megközelítésmódúak, élvezetes stílusúak. Szófejtései, nyelvtörténeti következtetései tanulságosak az utódok számára is (vö. például a TESz., az EWUng., a TNYt. megfelelő részeivel). Így a Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok című kötetet mind a szakmabeliek, mind a szélesebb körbeli érdeklődők remélhetőleg haszonnal forgathatják.

Molnár Zoltán Miklós